

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(477:438):316.64

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2026.34.22>

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ЄС ТА КРАЇН ЄВРОПИ

Каліщук Оксана,

докторка історичних наук, професор,
професорка кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>

У статті здійснено спробу комплексної характеристики меморіальної сфери. Розкрито сучасні інтерпретації ключових понять «історична пам'ять», «політика пам'яті», «історична політика», «політизація історії», «використання минулого», «війни пам'ятей» і вказано на міждисциплінарність їх вивчення. Зроблено висновок, що історична політика в постмодерну епоху суттєво впливає на політику в цілому. При чому це стосується і внутрішньої політики, і формування цілісного репрезентаційного образу країни на зовнішньополітичній арені. Актуалізовано вплив політики пам'яті на сучасні міждержавні та міжнаціональні відносини. Особливо це стосується країн, які пройшли через посткомуністичні трансформації. Вказано, на сформовану у цих країнах модель «подвійної жертви». Окреслено також події Другої світової війни як об'єкт «війн пам'ятей», до яких активно долучені, науковці, державці інституції, політичні та громадські діячі різних країн. Проведено порівняльний аналіз європейської та національних політик пам'яті. Визначено важливість узгодження політики пам'яті для євроінтеграційних процесів. Підкреслено важливість переходу до стандартів й цінностей європейської спільноти у гуманітарній сфері. При цьому слід враховувати і прийняті у європейському співтоваристві стандарти пам'ятання, і особливості національної історії з її трагічними та героїчними сторінками. Стверджено, що в ідеалі політика пам'яті повинна бути спрямована на формування національної ідентичності, толерантності та пам'яті про історичні події, які мають значення для національної і світової історії. Водночас «війни пам'яті» доводять складність її проведення. У підсумку стверджено необхідність розширення наукового складника історичної пам'яті як необхідної складової формування об'єктивної та ефективної політики пам'яті.

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, історична політика, моделі політики пам'яті, Європейський Союз, Республіка Польща, Угорщина, Ізраїль, Голокост, Волинська трагедія.

Kalishchuk Oksana. Historical memory and memory policy of the EU and European countries

The article attempts to provide a comprehensive description of the memorial sphere. It reveals contemporary interpretations of key concepts such as 'historical memory,' 'politics of memory,' 'historical politics,' 'politicisation of history,' 'use of the past,' and 'wars of memory,' and points to the interdisciplinary nature of their study. It concludes that historical politics in the postmodern era has a significant impact on politics as a whole. This applies to both domestic politics and the formation of a coherent representative image of the country in the foreign policy arena. The influence of memory politics on contemporary interstate and inter-ethnic relations is highlighted. This is especially true for countries that have undergone post-communist transformations. The model of 'double victimhood' that has developed in these countries is highlighted. The events of World War II are also outlined as an object of 'memory wars,' in which scholars, state institutions, political and public figures from various countries are actively involved. A comparative analysis of European and national memory policies is conducted. The importance of harmonising memory policies for European integration processes is identified. The importance of transitioning to the standards and values of the European community in the humanitarian sphere is emphasised. At the same time, it is necessary to take into account both the standards of remembrance adopted in the European community and the peculiarities of national history with its tragic and heroic pages. It is stated that, ideally, memory policy should be aimed at forming national identity, tolerance and memory of historical events that are significant for national

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

and world history. At the same time, 'memory wars' prove the complexity of its implementation. As a result, the need to expand the scientific component of historical memory as a necessary component of the formation of an objective and effective memory policy has been confirmed.

Key words: historical memory, memory policy, historical policy, models of memory policy, European Union, Republic of Poland, Hungary, Israel, Holocaust, Volhynia tragedy.

Взаємозв'язок минулого, сьогодення і майбутнього нині ніхто не піддає сумніву. Історія давно визнана об'єднуючим елементом, а після Другої світової війни її почали свідомо використовувати та "працювати" з нею. Тож не випадково явище пам'ятання стало об'єктом численних досліджень і суто теоретичного, і практичного характеру. Попри заявлений Фукуямою "кінець історії" можна констатувати, що він не настав, а отже необхідність реагувати на виклики з якими стикається людство залишилась. Ба більше – з другої половини ХХ ст. активний розвиток *memory studies* лише підтвердив актуальність цієї тематики.

Не претендуючи на вичерпність чи концептуальність усе ж вважаємо за необхідне окреслити понятійно-термінологічний апарат, що є умовою успішності наукового дослідження. Тим паче, коли маємо до справи з такими відносно новими для української науки та неусталеними концептами як "історична пам'ять", "політика пам'яті", які у різних країнах трактуються по-різному. Адже на використання того чи іншого терміну в різних країнах накладають відбиток наукові лінгвістичні традиції, міждержавні контакти й особливості відповідної термінології. Англомовні автори оперують поняттям *politics of memory* (політика пам'яті) [4; 6]. У Німеччині та Польщі використовують категорії *geschichtspolitik*, *polityka historyczna* (історична політика). Поняття "політики пам'яті", "історичної політики" пов'язані з такими категоріями „*Vergangenheitsbewältigung*“ (подолання минулого) чи „*Vergangenheitspolitik*“ (політика щодо минулого) – запропонованими відповідно Германом Гемпелем і Норбертом Фреєм [2] і підтриманими вітчизняними вченими [19], як рівно ж "політизація історії", "використання минулого", «війни пам'ятей» та ін.

Впродовж останніх десятиліть активно дискутують довкола категорії "політика пам'яті", причому роблять це і вчені, і публіцисти, і подекуди політики. Якщо до цього додати міждисциплінарність явища, то виклики у окресленні цих понять стають ще очевиднішими. З'ясування взаємозв'язку історії, пам'яті, політики, особливо гостро поставлене результатами Другої світової війни і підсилене завершенням холодної війни та розпадом комуністичної системи стає науковим викликом і надає академічним студіям цієї проблеми прикладного характеру. Слід розуміти, що нині історична пам'ять – це продукт цілеспрямованої політики пам'яті або історичної політики. Саме тому, історичну пам'ять експерти іноді потрактовують "своєрідно сфокусованою свідомістю, яка відображає значущість і актуальність інформації про минуле, в тісному взаємозв'язку з теперішнім і майбутнім".

Історичну пам'ять визначає сукупність доннаукових, наукових та інших знань та масових уявлень про спільне минуле. Тому вона є результатом і виразником процесу організації, збереження і відтворення історичного досвіду народу, країни, держави, з метою його використання в діяльності пересічних людей чи урядовців. Леонід Зашкільняк твердить, що історична пам'ять – це здатність людського розуму зберігати індивідуальний та колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на підставі цього досвіду уявлення про історію на своє місце в ній; себто, історична пам'ять – це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості і спільноти [16, с. 156].

Містком, перекинутим між двома ключовими поняттями розвідки та *memory studies*, слід уважати визнання факту, що маніпулювання спогадами та пам'яттю стала могутнім знаряддям управління індивідуальною / особистою та суспільною свідомістю [23, с. 102].

"Політика пам'яті" для Марека Ціхоцького, – це безперервне стимулювання обговорення минулого через різні форми його інституалізації. На його переконання "ми не можемо залишити історію історикам, і пам'ять повинна залишатися живою субстанцією будь-якої політики. Політика щодо минулого є політикою щодо сучасності" [1, с. 5]. Роберт Траба визначає політику пам'яті як будь-які навмисні й формально легітимні дії політиків й чиновників, які спрямовані на закріплення, видалення або зміну окремих фрагментів суспільної пам'яті [11]. Своєю чергою, на переконання Еугеніуша Пончека, історична політика полягає на діяльності, яка уможливорює легітимацію діючої влади та відповідну "мобілізацію" суспільства [8, с. 10].

У підготовленому співробітниками Українського інституту національної пам'яті термінологічному словнику-довіднику подане таке визначення: політика пам'яті – дійсний простір творення нових політичних відносин на основі трактування та репрезентації суспільного минулого; складна взаємодія ряду суб'єктів, націлена на підтримку або перегляд окремих елементів суспільної пам'яті; сукупність дій,

покликаних до погодження та взаємного прийняття різних інтересів у сфері інтерпретації минулого [24, с. 325]. Алла Киридон дає наступне окреслення: “Політика пам’яті – це сукупність соціальних практик, спрямованих на репрезентацію (чи модифікацію) певних образів минулого (образів спільного минулого), актуалізованих сучасним політичним контекстом. Політика пам’яті стосується передусім інтерпретації минулого й вибудовується з огляду на конкретні внутрішні та зовнішні чинники функціонування держави та характер політичної влади” [18, с. 49]. Дослідниця розрізняє історичну політику й політику пам’яті: історична політика – це діяльність державних еліт, спрямована на переписування історії та деформацію суспільної пам’яті, цілеспрямований політичний вплив на історичну науку; політика пам’яті – осмислення умов співіснування різних пластів суспільної пам’яті й відповідних досвідів [20]. Водночас, у візії інших дослідників – саме “політика пам’яті” полягає у здійсненні контролю владною верхівкою чи домінуючою елітою над конструюванням знань / уявлень про минуле, який досягається через інтерпретацію історії, організацію масової історичної освіти (держзамовлення на підручники, в яких викладено офіційний курс історії для навчальних закладів), організацію музейної й архівної бази, монументальну пропаганду, твори літератури та мистецтва, форми міфологізації, топонімічні назви та ін. [21, с. 158] Тут зішлемося також на погляди одного з німецьких дослідників – Штефана Требста, який уважав історичну політику багатовимірним явищем, а політика пам’яті, пов’язана з юридичними питаннями, місцями пам’яті та т. зв. *transitional justice*, у такому випадку може бути її елементом [12, с. 26].

Як будь-які суспільно-політичні та соціальні явища історична пам’ять та політика пам’яті вписані у загальний історичний процес і є гнучкими до викликів сьогодення. Одним із них є пошук загального й індивідуального, коли під час побудови європейської спільноти європейські нації не готові відмовлятися від власної ідентичності та пам’яті.

Уже теорія публічного опрацювання минулого Юргена Габермаса мала європейський ракурс [3, р. 95]. Активне звернення сучасної європейської науки до проблем пам’яті обумовлене практичним завданням – пошуком джерел загальноєвропейської ідентичності, що є однією з важливих засад існування Європейського Союзу. Тому не випадковими є спроби формування понаднаціональних загальноєвропейських місць пам’яті, котрі можуть послужити основою “меморіальної”, як наслідок “ментальної” європейської інтеграції.

Створення єдиної Європи передбачає формування простору спільної європейської пам’яті, спільної “культури пам’яті”. Її основні вихідні точки зводяться до наступного: підґрунтям минулого Європи мають стати фундаментальні європейські цінності, як то гуманізм, терпимість, демократія; повинна бути створена відкрита сфера обговорення, яка передбачає взаєморозуміння та примирення всередині націй й між націями; необхідно висвітлювати “незручні” сегменти національних історій; судження про минуле мають базуватись виключно на вивченні історичних фактів без опертя на поняття “єдиної історичної правди” [22, с. 31]. Не менш важливим було формування єдиної нормативно-правової бази, що стало викликом для країн Центрально-Східної Європи [13; 25].

На переконання експертів примирення колективної пам’яті стало неможливим без подолання численних векторів колишніх протистоянь: німецько-французького, англійсько-ірландського, німецько-чеського, німецько-польського, італійсько-словено-хорватського, грецько-турецького тощо [17, с. 11-12]. Тут лише зазначимо, що досвід польсько-німецького примирення, який вважають класичним прикладом успішного історичного примирення, виявив усю його глибину та багатовимірність. Нагадаємо, що тоді провідну роль відіграли головно релігійні інститути – Католицька та Протестантська церкви у ФРН та Католицька церква у ПНР – беззаперечно авторитетні у своїх країнах та суспільствах. Впродовж 1954 – 1968 рр. саме церковні діячі визнали взаємну відповідальність за трагічні події Другої світової війни та ініціювали низку звернень, меморандумів, конференцій та інших двосторонніх заходів. Паралельно з середини 1950-х років відбулося відновлення економічних відносин й як наслідок – збільшення товарообігу між країнами. Усе це стало підґрунтям для політичних рішень, які знайшли втілення у кроках нового Федерального канцлера Віллі Брандта, який виявився готовим відмовитися від конфронтації з ПНР та проводити перемовини про врегулювання німецько-польських відносин. Саме він увійшов в історію, коли 7 грудня 1970 р. покладаючи вінок до пам’ятника загиблим учасникам повстання у Варшавському гетто став на коліна. І тут варто нагадати думку одного з провідних західних дослідників Неда Лебоу Річарда, що вплив Німеччини на міжнародній арені, її високий статус у Європі були б немислими без серйозних зусиль цієї країни, спрямованих на визнання своїх минулих злочинів та дистанціювання від них [15, с. 146].

Складність подолання минулого можна проілюструвати наступним прикладом. Після Другої світової війни і особливо падіння комуністичних режимів час до часу у процесі історичного примирення

пропонують формулу “Вибачаємо й просимо вибачення”, яка з’явилася у польсько-німецькому контексті. Її вважають шляхом до формування спільної європейської ідентичності / пам’яті. Однак, практичний досвід виявляє неоднозначність її застосування – у випадку польсько-німецького примирення ця формула спрацювала, тоді як виявилася неефективною, наприклад, в українсько-польському контексті десятиліття по тому.

Приклад країн Центральної Європи виявляє узалежненість проблематики історичної пам’яті та євроінтеграції та необхідність встановлення балансу між національною пам’яттю та загальноєвропейськими маркерами. Адже, як звернув увагу британський вчений Майкл Геффернен “з одного і того самого середземноморського півострова маємо європейське Відродження, але й італійський фашизм” [14, с. 12].

З розширенням Європейського Союзу в 2004 і 2007 р. темою-маркером став Голокост та оцінки державами / спільнотами цього трагічного явища. Комеморація Голокосту була негласною вимогою до нових членів Євросоюзу – колишніх країн комуністичного табору. Це має свої ризики. З одного боку – знецінення інших травм (колоніалізм, сталінські / комуністичні репресії, геноцид вірмен та ін.), з іншого – монополізація ролі “жертви”, що може ускладнити міжкультурний діалог і навіть стати інструментом тиску. У публічному просторі ізраїльські політики акцентують на Шоа, як унікальній трагедії та обґрунтовують навіть цим територіяльні претензії. З іншого боку, в окремих випадках спостерігаємо свідоме маніпулювання задля уникнення звинувачень у причетності до Голокосту. Так, угорську владу неодноразово звинувачували у замовчуванні ролі країни та спробах зняти відповідальність з режиму Мілоша Горті за депортацію євреїв. Концепція країни-жертви “Меморіалу жертвам німецької окупації” у Будапешті викликала неприйняття єврейською громадою. Не менш дискусійним виявилось у Республіці Польщі питання участі етнічних поляків у винищенні єврейських сусідів. Від травня 2000 р. до липня 2001 р. відбулася величезна дискусія щодо масового вбивства євреїв у липні 1941 р. у Єдвабному [10, s. 18]. Дискусію спричинила публікація “Сусідів” Яна Томаша Гросса, а завершили офіційні заходи на місці злочину і перепросини польського президента Александра Кваснєвського. Частина громадян РП категорично неприйняла звинувачення місцевого населення в участі в антиєврейських погромах. Політичні сили країни спекулятивно використовують спогади про Шоа для підсилення образу “жертви” та героїзації і уникнення теми колаборації. Як наслідок – 9 липня 2002 р. ІНП оприлюднив остаточне рішення слідства щодо замордування єврейських мешканців Єдвабного, відповідно до якого знищення євреїв 10 липня 1941 р. здійснила група з 40 польських мешканців, яка мала у ньому “вирішальну роль”, однак інспіраторами були німці, хоча їх роль остаточно не встановлена. Нещодавно вибухнув скандал, пов’язаний з появою неофіційного “альтернативного” меморіалу – на приватній території з’явилися камені з вказівками про вчинення злочину німцями. Передбачувано Яд Вашем висловив протест проти “профанації” історичної правди і вказав на “небезпечне розмивання польської історичної та моральної відповідальності” [7]. І тут слід пам’ятати, що вагомою складовою європейської політики пам’яті є визнання лідерами та моральними авторитетами народів власних злочинів і вибачення за них.

Слід пам’ятати, що для центрально-східноєвропейських країн, на відміну від країн Старої Європи, уже на момент євроінтеграції сформувалась власна історична пам’ять, в підґрунті якої було уявлення про “подвійну жертву”, пов’язане з комуністичною спадщиною. Для країн Центрально-Східної Європи та Балкан комуністичний досвід став підставою закріплення образу “жертви” на академічному, суспільному та політичному рівнях. Це отримало свою інституалізацію через створення музеїв комуністичного терору – Дім терору в Будапешті, “Тюрма на Лонцького” у Львові, Музей комунізму у Празі, Музей окупації і боротьби за свободу у Вільносі, Музей окупації Латвії у Ризі, Музей радянської окупації у Тбілісі. Як приклад згадаємо також українсько-польський науковий проєкт, який стосувався українсько-польського протистояння і отримав назву “Поляки і українці між двома тоталітарними системами” [26].

Сучасний період доводить правомірність актуалізації тези про відновлення в національній пам’яті тем забутих сюжетів, що “замовчувалися”. Власне нині помітно активізувалася робота саме під знаком “пам’ять як відкрита рана та спроби її артикуляції” [5]. І нині все очевиднішою стала загроза використання трагічних сторінок минулого непорядними політиками на свою користь [9, s. 33]. Після падіння “залізної завіси” ми спостерігали як європейські нації виправдано чи не виправдано віднаходили “забуті геноциди” (як приклад згадаємо досвід поляків, сербів).

Висновковуючи ствердимо, що історична пам’ять та політика пам’яті / історична політика стали визначальними характеристиками суспільно-політичного життя сучасності. Саме у цьому слід шукати причини пильної уваги науковців та громадськості до цих явищ. Саме формування єдиної європейської ідентичності через створення єдиної історичної пам’яті слід уважати потужним інструментом

консолідації європейського простору та обов'язковою складовою євроінтеграції. Водночас, саме отожднення з певною нацією є передумовою для формування європейської ідентичності і при цьому саме історична пам'ять впливає на рівень євроскептицизму. Так чи інак, відповідальна політика пам'яті є запорукою розвитку і Європейського Союзу, і окремих національних держав.

Література:

1. Cichocki M. Władza i pamięć. O politycznej funkcji historii. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2005.
2. Frei N. Polityka wobec przeszłości. Początki Republiki Federalnej i przeszłość nazistowska, przeł. B. Ostrowska. Warszawa, 1999.
3. Habermas J. Kultur und Kritik. Verstreute Aufsätze. Frankfurt an Main: Suhrkamp Verlag, 1973.
4. Maurantonio N. The Politics of Memory. *The Oxford Handbook of Political Communication*. Edited by Kate Kenski and Kathleen Hall Jamilson. Oxford: Oxford University Press, 2014;
5. Megill A. History, Memory. Identity. *History of the Human Sciences*. 1998. Vol. 1. No 3. P. 37 – 62.
6. Nasrallah L. The politics of memory. *Harvard Divinity Bulletin*. 2005. Vol. 33. No 2.
7. „Образлива instalacja” w Jedwabnem. Jest wezwanie do polskich władz. URL: <https://tvn24.pl/polska/izrael-jad-waszem-jestesmy-wsrzasnieci-nowymi-tablicami-w-jedwabnem-to-profanacja-pamieci-st8551369>
8. Ponczek E. Polityka wobec pamięci versus polityka historyczna: aspekty semantyczny, aksjologiczny i merytoryczny w narracji polskiej. *Przegląd Politologiczny*. 2013. Nr 2. S. 7–22.
9. Snyder T. Żli przywódcy przekuwają cierpienia na swoja korzyść. Rozmawiał Juan Cruz, tłum. Anna Wójcicka. *Gazeta wyborcza*. 2020. 2 – 3 maja. Nr 102, dod. Agazyn Świąteczny Wychodzi na Majówkę. S. 33.
10. Sułek A. Pamięć Jedwabnego. *Gazeta Wyborcza*. 2011. Nr 167. S. 18.
11. Traba R. Przeszłość w teraźniejszości: polskie spory o historie na początku XXI wieku. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009. 325 s.
12. Troebst S. Geschichtspolitik. Politikfeld. Analyserahmen. Streitobjekt. Geschichtspolitik in Europa seit 1989 – Deutschland, Frankreich und Polen im Internationalen Vergleich. Göttingen, 2013.
13. Власенко С. Політика європейської пам'яті через призму євроінтеграції постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи: нормативно-правова основа. *Аспекти публічного управління*. 2023. Т. 11. № 2. С. 65 –73.
14. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика. Київ, 2011.
15. Європейська політика пам'яті = European Memory Politics: навч. посіб. / О. Тупахіна, Ю. Каганов, О. Маклюк, І. Павленко, К. Сірінюк-Долгарьова. Запоріжжя: ЗНУ, 2023.
16. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі. *Україна – Європа – Світ*. 2009. Вип. 2. С. 156–159.
17. Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності: дис. канд. політ. наук: 23. 00. 05 – етнополітологія та етнотермазнавство / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2009.–
18. Киридон А. “Історична пам'ять” у просторі політики пам'яті. *Історичні та політологічні дослідження*. 2018. Спец-випуск. С. 45–53.
19. Киридон А. “Подолання минулого” в країнах Центрально-Східної Європи: основні тенденції. *European Historical Studies*. 2016. Issue 4. P. 126 – 143.
20. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ: Ніка_Центр, 2016. 320 с.
21. Коник А. “Історична пам'ять” та “політика пам'яті” в епоху медіакультури. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2009. Вип. 32. С. 153–163.
22. Лозовий В. С. Історична політика в країнах Європейського Союзу як чинник консолідації суспільства та примирення народів: досвід для України. *Стратегічна панорама*. 2017. № 12. С. 30–35.
23. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Інститут політичних та етносоціальних досліджень. Київ, 2002.
24. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / кер. авт. кол. А. Киридон. Київ: ДП НВЦ “Пріоритети”, 2013.
25. Петраков М. О. Тридцять років політики пам'яті в Європейському Союзі: національні та наднаціональні наративи спільного майбутнього. *Політичне життя*. 2024. Вип. 3. С. 39–52.
26. Польша та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття = Polska i Ukraina w latach trzydziestych – czterdziestych XX wieku: Невідомі документи з архівів спецслужб. Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами, 1942–1945. Ч. 1-2 / Гжегож Мотика і Юрій Шаповал, наук. ред. Варшава – Київ, 2005

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026